

ВЯДОМЫ ў свой час на Беларусі род Храптовічаў — адзін з самых старажытных і ўплывоных на нашых землях.

Першым з гэтага роду ў гістарычных крыніцах згадваецца Якаў Храптовіч, які жыў у пачатку XV стагоддзя. Найбольш значным прадстаўніком роду быў Іяхім Літавор Храптовіч, які нарадзіўся ў 1729 годзе.

Менавіта ён у сваім родавым маёнтку Шчорсы і заснаваў бібліятэку, якая стала значнай культурнай з'явай на Беларусі.

Бібліятэка Храптовічаў збіралася на працягу другой паловы XVIII і першай паловы XIX стагоддзяў. Іяхім Літавор Храптовіч набыў кнігі ў час падарожжаў па Францыі, Германіі, Галандыі, Польшчы, Літве, Беларусі. Адною з найбольш значных крыніц набыцця заходнеўрапейскіх старадрукаў была багацейшая бібліятэка кардынала Іосіфа Імпэрыялі ў Рыме.

Другой крыніцай набыцця старадрукаў быў збор вядомага ў XVIII стагоддзі польскага дзяржаўнага і рэлігійнага дзеяча, заснавальніка Варшаўскай публічнай бібліятэкі епіскапа Іосіфа Залускага.

Як вядома, пасля раздзялення Рэчы Паспалітай новыя ўлады ліквідавалі вялікую колькасць каталіцкіх манастыроў, а іх бібліятэкі распрадаваліся. Гэта таксама скарыстаў Храптовіч, каб узмаціць сваю бібліятэку.

Да сваіх апошніх дзён граф Храптовіч папайняў бібліятэку кнігамі і рукапісамі. Пасля яго смерці збор перайшоў да яго сына Адама Храптовіча, а потым, пасля смерці Адама Храптовіча збор перайшоў у спадчыну да яго пляменніка Міхаіла Храптовіча, рускага дыпламата ў Неапалі, Бруселі, Лондане, а ад яго — да сына сястры Міхаіла Апалінар'евіча Храптовіча — Бусян'ева. Апошні са сваім братам, уладальнікам маёнтка Шчорсы Канстанцінам Апалінар'евічам у 90-я гады XIX ст. упарадкавалі бібліятэку, а вядомы пецяярбургскі вучоны С. Л. Пташыцкі склаў і ў 1909 годзе выдаў каталог «Шчорсовская библиотека графа Литавора Храптовича: Краткие сведения о собрании рукописей».

Апошні ўладальнік Шчорсаў К. А. Храптовіч-Бусян'евіч вырашыў перадаць кнігазбор на дэпазіт (часовае захаванне) у бібліятэку Кіеўскага ўніверсітэта св. Уладзіміра, дзе ён быў бы даступны шырокаму вучонаму свету. Перадача была зроб-

лена ў 1913 г., але з умовай, што з адкрыццём універсітэта на радзіме бібліятэка будзе вернута.

Няпроста склаўся лёс універсітэта імя св. Уладзіміра і яго бібліятэкі. Калі ў 1915 годзе Кіеву пагражала акупацыя, універсітэцкія зборы (разам з каталогамі і інвентарнымі кнігамі) былі эвакуіраваны ў Саратаў і вернуты ў Кіев у 1916 годзе. Дапушчалася, што туды была вывезена і бібліятэка Храптовічаў.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі на базе ўні-

версітэта назвай «Калі будзе вернута бібліятэка?»

Аўтары гэтых радкоў былі камандзіраваны Беларускім фондам культуры ў Кіев у Цэнтральную навуковую бібліятэку АН УССР для вывятлення сучаснага стану найбольш захаванай часткі кнігазбору Храптовічаў.

Увесь гэты час збор Храптовічаў, як і іншыя каштоўныя фонды, быў пад увагай калектыву акадэмічнай бібліятэкі і яму забяспечваліся неабходныя ўмовы захавання. Дастат-

кім было складзена падрабязнае апісанне, якое сведчыць пра глыбокае веданне аўтарам апісання сучаснай яму кнігазнаўчай літаратуры і кніжнай справы. Можна меркаваць, што ім мог быць Н. Эрст, памочнік бібліятэкара бібліятэкі Універсітэта св. Уладзіміра, які сачыў за перадачай бібліятэкі ў Кіев, ці пецяярбургскі вучоны С. Л. Пташыцкі. Унізе на картках, відаць, пазней зроблены надпісы алоўкам па-польску: Adam Chrapt. Мяркуючы па цясненню ў верхнім левым ражку картка, яны

лог калекцыі, палеаграфіі (выданы ў 1501 па 1550 г.), кнігі XV—XVIII стст. з друкарняў Венецыі, Базеля, Лейпцыга; выданні знакамітых друкароў Плантаўнаў, Фрабэнаў і шмат што іншае. Інкунабулы і палеаграфіі з калекцыі Храптовічаў пераведзены ў фонд аддзела рэдкіх кніг.

Пераважная большасць захаваных кніг апраўлена ў пераплэты з пергаменту і скуры. Амаль на ўсіх кнігах ёсць экслібрысы. Частка іх — ярлыкі з тэкстам двух відаў: адзін, напэўна, зроблены ў 1772—92 гг., калі Храп-

товіч быў падканцлерам Вялікага княства Літоўскага; другі, упрыгожаны віньеткай, відаць, адносіцца да 1793—95 гг., калі ён быў ужо канцлерам. Частка экслібрысаў — гэта адбітак штэм-пеля чорнага і чырвонага колеру. Акрамя экслібрысаў Храптовічаў, на кнігах захаваліся надпісы, штэмпелі, наклейкі былых уладальнікаў — кардынала Імпэрыялі, епіскапа Залускага і інш.

У час гутарак з членамі калектыву акадэмічнай бібліятэкі і прадстаўніцамі дырэкцыі з украінскага боку была выказана думка аб тым, што мы маем права ставіць сёння пытанне аб вяртанні бібліятэкі Храптовічаў, але яны да гэтага адносяцца негатыўна. Украінскія таварышы лічаць, што забяспечэнне захавання збору на працягу амаль стагоддзя дае ім маральнае і этычнае права лічыць гэты збор уласнасцю украінскага народа.

Улічваючы гэта, намі разумна падзяліць абумоўленыя пытанні аб рабоце над праграмай па далейшым захаванні калекцыі і інфармаванні аб ёй беларускай грамадскасці. Прадугледжваецца наступнае.

Па-першае, украінскім установам культуры спрабаваць адшукаць страчаную частку калекцыі і аб'яднаць з асноўным зборам.

Па-другое, для бібліятэкі Беларусі, у прыватнасці для Дзяржаўнай бібліятэкі імя У. І. Леніна і Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа АН БССР, зрабіць па камплекту мікракопіяў (мікрафільмаў) рукапіснага збору.

Па-трэцяе, распачаць работу па бібліяграфічнай рэканструкцыі бібліятэкі Храптовічаў (ці апісанні захаванай часткі) з канчатковым вынікам — выданнем ілюстраванага каталога калекцыі.

Над выкананнем гэтай праграмы маглі б працаваць названыя бібліятэкі Беларусі, Беларускі фонд культуры і ўстановы культуры Украінскай ССР. Мабыць, патрэбна будзе стварыць двухбаковую рабочую камісію.

Выкананне такой праграмы — гэта вяртанне кнігазбору на радзіму (хоць і ў пераносным сэнсе), вяртанне нашай гісторыі.

А. ФУРС,
заг. аддзела камплектавання Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа АН БССР;
Т. РОШЧЫНА,
заг. аддзела рукапісаў, рэдкая кнігі і старадрукаў Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна.

І ЯШЧЭ РАЗ ПРА БІБЛІЯТЭКУ СА ШЧОРСАЎ

версітэта імя св. Уладзіміра было заснавана некалькі навучальных устаноў: Кіеўскі медыцынскі інстытут і Кіеўскі інстытут народнай адукацыі. Збор Храптовічаў нейкі час знаходзіўся ў інстытуце народнай адукацыі ў нераспакаваных скрынях.

А ў 1927 годзе згодна з пастановай калегіі Народнага Камісарыята адукацыі Украіны ад 2 жніўня 1926 года Фундаментальная бібліятэка ўніверсітэта імя св. Уладзіміра з фондам 500 тыс. тамоў (у яе ліку — калекцыя са Шчорса) была перададзена ўсенароднай бібліятэцы Украіны пры Украінскай акадэміі навук, дзе яна захоўваецца да гэтага часу.

Аднак навуковую і культурную грамадскасць Беларусі ўвесь час цікавіў далейшы лёс гэтай бібліятэкі. Яшчэ ў снежні 1924 г. Народны камісарыят асветы БССР звярнуўся да Народнага камісарыята асветы УССР з просьбай вярнуць бібліятэку Храптовічаў на Беларусь. Прэзідыум Наркамсвету УССР згадзіўся з просьбай, але па нейкіх прычынах у той час гэта не было зроблена. Аб звароце бібліятэкі была прынята рэзалюцыя на I з'ездзе даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі, але і гэта не мела выніку.

У апошні час камісія «Вяртанне» Беларускага фонду культуры прымае захады, каб вярнуць каштоўны кнігазбор у рэспубліку. У 1989 годзе ў першым нумары бюлетэня «Помнікі гісторыі і культуры Беларусі» змешчана падборка архіўных дакументаў

кова напамінь, што збор Храптовічаў разам з фондам акадэмічнай бібліятэкі ў 1941 годзе ў другі раз быў эвакуіраваны, на гэты раз ва Уфу, і адтуль быў вернуты ў Кіев у 1944 г.

Сёння ў філіяле Цэнтральнай навуковай бібліятэкі АН УССР, у памяшканні былой Кіева-Магілянскай духоўнай акадэміі на Падоле захоўваецца асноўная частка кнігазбору Храптовічаў.

Згодна з гістарычнымі звесткамі, бібліятэка налічвала больш за 10000 экз. (па другіх крыніцах нават да 20 тыс.). У Кіеве было перададзена прыкладна 7000 экз. (каля 4 тыс. назваў). У 1985 годзе разам з іншымі калекцыямі збор Храптовічаў быў заінвентарызаваны, у выніку чаго было ўлічана 2005 экзэмпляраў кніг (не ўлічваючы рукапіснай часткі, аб ёй гаворка асобна). Як бачна, значная колькасць кніг на працягу часу згублена. Магчыма, нейкая іх частка разышлася па фондах бібліятэкі Кіеўскага ўніверсітэта імя Шаўчэнкі, Рэспубліканскай гістарычнай бібліятэкі. Відаць, кнігі з калекцыі Храптовічаў таксама трэба пашукаць у Саратаве і Уфе, куды збор быў вывезены ў час вайны.

На кніжную частку бібліятэкі Храптовічаў ёсць рукапісны алфавітны каталог, выкананы на картках памерам 17,8x11 см, які захоўваецца разам з кнігамі. На кожную

*Кнігі, што засталіся ў Шчорсах, па адных звестках, былі знішчаны ў час I-й сусветнай вайны, па другіх — вывезены ў Маскву.

зроблены з паперы Добрушскай папяровай фабрыкі князя Паскевіча.

У адзеле рукапісаў ЦНБ АН УССР захоўваюцца два рукапісныя каталогі, складзеныя яшчэ пры жыцці заснавальніка бібліятэкі і з яго памятамі.

Умоўна і збор кніг можна падзяліць на дзве часткі: заходнеўрапейскія выданні XV—XVIII стст. і польскія выданні XVI—XIX стст.

Польская частка ўключае творы арыгінальнай і перакладной літаратуры: гістарычныя зборнікі хронік польскіх летапісаў, гістарычныя, філасофскія, публіцыстычныя творы ў выданнях XVIII ст.; першыя польскія кнігі свецкага характару XVI—пач. XVII ст., у ліку якіх — выданні Варшавы, Кракава, Горуці, Львова і г. д. Сярод найбольш рэдкіх — першыя выданні Мікалая Рэя, Яна Кхановскага, працы Б. Папроцкага, Гваніні, М. Кромера. Ёсць віленскія выданні XVI ст. з друкарняў Яна Карцана, Даніэля Лянчыцкага; значная колькасць кніг, надрукаваных у Вільні ў XVIII — пачатку XIX ст., у тым ліку дысертацыі. Сустрэкаюцца гродзенскія выданні XVIII ст.; полацкія пачатку XIX ст., выдатна захавалася кніга «Monarchia Turcica». Sluck, 1678 з гравюрам Максіма Вашчанкі.

Сярод заходнеўрапейскіх кніг — творы антычных аўтараў, старажытнагрэчаскіх гісторыкаў, філосафаў, паэзія, драматы, проза, араатарскае мастацтва, багаслоўская літаратура, літаратура па гісторыі і геаграфіі асобных краін, класічная французская літаратура і г. д. Сярод іх — 3 інкунабулы (кнігі, выдадзеныя да 1500 г.), уключаючы ў друкаваны ката-

ловіч быў падканцлерам Вялікага княства Літоўскага; другі, упрыгожаны віньеткай, відаць, адносіцца да 1793—95 гг., калі ён быў ужо канцлерам. Частка экслібрысаў — гэта адбітак штэмпеля чорнага і чырвонага колеру. Акрамя экслібрысаў Храптовічаў, на кнігах захаваліся надпісы, штэмпелі, наклейкі былых уладальнікаў — кардынала Імпэрыялі, епіскапа Залускага і інш.

Улічваючы гэта, намі разумна падзяліць абумоўленыя пытанні аб рабоце над праграмай па далейшым захаванні калекцыі і інфармаванні аб ёй беларускай грамадскасці. Прадугледжваецца наступнае.

Па-першае, украінскім установам культуры спрабаваць адшукаць страчаную частку калекцыі і аб'яднаць з асноўным зборам.